

Kiszorulunk?

Hol van itt a nemzeti tudományos nyelv védelme?

VISSZHANG - LXVIII. évfolyam, 28. szám, 2024. július 12.

A magyar kormányfőnek van egy – klasszikus machiavellista – tétele, miszerint ne azt figyeljék, amit mond, hanem azt, amit tesz. Valóban nem felesleges az eligazító útmutatás, hiszen a szimbolikus kitételek és az élő gyakorlat között oly gyakran kiáltó a különbség. A magyar tudomány vonatkozásában azonban mégsem kerülhetjük meg azt a kérdést, hogy a nemzeti tradíciók és kilátások ígért védelme hogyan fér össze a magyar tudományos nyelv tendenciózus és tudatos kiiktatásával.

*

Hiszen mit tapasztal ma egy fiatal oktató-kutató a magyar tudomány bármely területén? Azt, hogy előrehaladását mindennemű tevékenysége közül gyakorlatilag egyedül a nemzetközi szaklapokban közölt rövid, angol nyelvű publikációi alapozzák meg. Mint oktató végezheti jól vagy rosszul egyetemi munkáját, lehet szakmai szervezetek és rendezvények aktív közreműködője, vagy épp távol tarthatja magát ezektől, publikálhat is hazai szaklapokban vagy könyvkiadóknál, csak az számít, hogy nemzetközi folyóiratokban közöl-e tanulmányt. Minél többet idézett orgánumokban minél többet. Ennek fejében kap hazai tudományos fokozatot is, léptetik elő munkahelyén, nyer el pályázatot és külföldi ösztöndíjat. Így tehát a kissé megfoghatatlan, de korántsem semleges nemzetközi térben kell elfogadást nyernie, az ott meghonosodott témákhoz, kutatási paradigmákhoz kapcsolódnia, az ottani preferenciákhoz és személyi befolyáshierarchiákhoz illeszkednie. Ne legyünk meglepve, ha fiatal kutatónk a munkahelyén a nemzetközi tudomány Magyarországon működő fiáléjában érzi magát, és önérdékét kalkulálva is számontartja, hogy vannak más, sokszor jobb feltételekkel működő fiókéntézmények a haladott világban... Ezt a kihelyezett fiáléérezést erősíti, ha tanszékén – mondjuk a nemzetközi diákokra tekintettel – angolul folyik a szakmai és szervezeti eszmecsere. Vagy ha szembesül azzal, hogy a magyar kutatóhálózat szinte teljhatalommal felruházott elnöke – mint a nemzetköziesítés Stockholm és Szingapúr között ingázó bajnoka – a beosztott főigazgatókkal immár angolul levelezik, és instrukciói így közlekednek a szervezeti hierarchia csatornáin. A kutatóközpontok kinevezett vezetői és az egyetemekkel rendelkező magánkuratóriumok maguk is abban a tudatban élnek, terveznek és cselekednek, hogy az intézmények teljesítményét – közvetlenül vagy közvetve – az angol nyelvű folyóirat-publikációk száma, s az ezek alapján képzett rangsorok mérik. Vagy hogy az ugyanezen publikációkból tájékozódó nemzetközi szakértők kvalitatív értékelése az egyedül objektív. Tehát ehhez kell igazítaniuk a források telepítését és fejlesztési stratégiájukat.

Mindez bizonyosan hozzájárul ahhoz, hogy csökkent a magyar nyelvű tudományos folyóiratok és könyvek száma, és alig születnek tudományos monográfiák, kézikönyvek és tankönyvek, noha ez utóbbiakra a szaktudományos, a tudományközi, az értelmiségi és tágabb körben ismeretközlő és oktatási kommunikációban nyilvánvalóan szükség lenne. Mindennek a tradíciói hiába jelentek meg már a dualizmus korában (hiszen a derék német ajkú professzori kar kitermelte), a Horthy-korszak kultúrpolitikája ezt hiába kultiválta, a szocialista berendezkedés betervezett működésében hiába volt meg a maga helye. Eléggé nem sajnálható módon a tudományos teljesítmény értékelésének, a folyóirat- és könyvkiadás finanszírozásának mai hazai rendszerében ez a tradíció elfonnyad. A rendszerváltás után felbukkant szakkiadók százzszámra tűntek el, a tudományos kiadványok száma lejtmenetben van, a természettudományok magyar folyóiratai elhaltak, s e kínálat nem ösztönzi az amúgy is az internet világa felé fordult intellektuális keresletet. Így nemcsak a hazai társadalom számos elemi szükséglete marad kielégítetlen, hanem már jelentősen el is torzult a tudomány művelőinek saját mércéje, a kutatás

tematikáját és módszertanát érintő fejlesztési logikája, a kutatóhelyek identitása, hiszen a tudományos iskolák rovására a nagyvilág kapcsolatrendszerében bontakozó egyéni karrierutak kerülnek előtérbe. Fura módon ez nemcsak a jelen és a jövő formálására nézve igaz, hanem kisugárzik a múltra is. Az internet és a beleszótt tudásbázisok fölényének öntudatával zajlik ma a kutatóhelyi és egyetemi könyvtárak köteteinek selejtezése, a szervezetek rövid memóriája eltemeti a hazai kutatóhelyek folytonosságának értéktörekvését, és a hazai tudomány kiválóságainak nemcsak az országos, de a szakmán belüli megbecsülése is elhalványul.

A helyzet józan megítélésekor tisztán kell látnunk, hogy legkésőbb 2000 óta egy nagyléptékű, elsöprő, előrevivő világfolyamat zajlik: az angol nyelv szinte gáttalan elterjedése a komputerezált, egymással összeláncolt, kulturálisan egységesülő világban. Ennek az áttörésnek hálás terepe a tudományos diskurzus a maga találkozásaival, személyes és írott fórumaival, melyeken a közös nyelv elharapózó használata a kölcsönös megértést egyedülálló módon kiterjeszti, és egyszersmind a közös fogalomhasználat kicsiszolásával el is mélyíti. Elvben a módszeres tapasztalatgyűjtés adatanyaga és megannyi koncepcionális eredménye messze földön hozzáférhetővé válik, átlátható és kontrollálható lesz. Az átláthatóság még mércét is ad a kezünkbe, amennyiben lehetővé válik az egyes művek, szerzők, orgánumok, intézmények intellektuális hatásának lemérése. Legalábbis abban a vetületben, hogy hol fogadják be, hányan figyelnek fel rá, említik, idézik őket. Mindez jelentős fejlemény, amelyből hiba lenne – de nem is lehet – elszigetelten kimaradni: a bekapcsolódás a magyar tudomány hajtóereje, teljesítménytükre, továbbhaladásának esélye. Ezért is helyes a magyar tudósok eredményeinek idegen nyelvű (jelesen angol) megjelentetése és folytonos nyilvántartása, a nemzetközi együttműködésekben való hazai és külföldi részvétel, az ezt szolgáló pályázás, ösztöndíj. Ezzel egyidejűleg a hazai intézmények megnyitása a külföldiek előtt, így – angol nyelven – az úgynevezett „nemzetközi hallgatók” jövedelmező képzése is. Ennek az áldásnak azonban ára van. S tennünk kell azért, hogy ez ne legyen túlzottan nagy. Az angol nyelvű globalizáció behatárolása és kiegyensúlyozása, ha van ehhez értelmi és szervezőerőnk, nemcsak szükséges, hanem kifejezetten kötelesség – lenne.

Ám vizsgáljuk csak meg, mit tett és tesz a mai kulturális kormányzat az ellen, hogy a magyar nyelv nemcsak sajnálatos, hanem kifejezetten irracionális módon szorul ki a tudományos kommunikációból. E kormányzat nem elég, hogy közömbösségével tüntet, hanem primitív versenyszellemtől hajtva a szervezetileg megtépázott kutatóhálózatot és egyetemeket úzi-hajtja abba az irányba, hogy nemzetközi orgánumokban angol nyelven szülessen minél több publikáció. Ennek minősített eseteit fogadja csak el érdemi tudományos teljesítménynek, és csak ezt a hozamot tekinti mérvadó alapnak a személyek, műhelyek, intézmények finansziális támogatására. Ez jellemzi ugyanis a most képtelen tempóban átszervezett állami (volt OTKA) pályázatok elbírálását és dotációját is, amely nálunk a tudomány művelésének éltető eleme. Ebben a természettudományok (egy részének) normavilágát képviseli és érvényesíti, és egyáltalán nincs tekintettel a mindenütt a világon nemzeti érdekű és nemzeti keretben értelmezhető bölcsész- és társadalomtudományok természetére és valós teljesítményeire.

E leplezetlen egyoldalúsággal szemben lehetnek általános és kifejezetten a humán- és társadalomtudományokra vonatkozó ellenvetéseink. Az effajta egyszerű publikációs számlálási gyakorlatot ne tekintsük a tudományos teljesítménymérés egyedül egzakt lehetőségének. A tudománytörténet ezernyi példát kínál arra, hogy egy-egy írás (például egy alkalmi vagy helyi kiadvány, egy kiadó szerzői füzetek vagy magányos kötete) önmagában válik korszakos jelentőségűvé, s korántsem kell keresett nemzetközi folyóirat szapora szerzőjének lenni a maradandó szellemi hatáshoz. Maga a folyóirat-közlemény, a rövid, esetenként többszerzős mű az egyes tudományterületeken különbözőképp adekvát közlési forma – értelemszerűen más a szerepe az atomfizikában, mint mondjuk a leíró földrajzban vagy a korszakos történelmi feldolgozásokban (amelyek leginkább megfelelő formátuma bizonyosan a monográfia). Ezen lényeges eltéréseken túl a részproblémákra kihegyezett cikkek mondhatni egyetemlegesen alkalmatlanok a szintézisre: ami pedig a tudomány előrehaladásához, terjesztéséhez és oktatásához nélkülözhetetlen, s aminek a mellőzése magát a koncepciózus gondolkodást veszélyezteti.

Tévedés továbbá azt hinni, hogy a nemzetközi orgánumok szerkesztői és szakértői által elbíralt angol nyelvű tanulmányok egy olyan ezoterikus szellemi szférába kerülnek, melyben nincs elfogultság, egyedül a

vegytisztá hozzáértés és méltányosság a kiválasztás alapja. A széles merítés és tág látókör természetesen nagy helyzeti előnyt, de a nemzetközi folyóirat is szemléleti pozíciók, témapreferenciák, megközelítési paradigmák strukturált világa. Intézményi érdekek és személyi befolyások itt is érvényesülnek, még ha azokat a nagy távolság miatt kevésbé látjuk is (mint ahogy e nagy távolságban mi sem vagyunk a magunk történeti-társadalmi kontextusában jól kivehetők).

Az ellenvetések második köre kifejezetten a tudományterületek nyelvi kötöttségeire vonatkozik. Tudnunk kell, hogy a magyar forrásokból születő és magyar (olvasó és alkalmazó) közönséghez szóló tudományos művek – ha kifejezetten hozzátartoznak is a tudományos megismerés teljességéhez – jórészt érdektelenek az angol nyelvű nemzetköziség szemében. Legfeljebb egyes aspektusaik érdemelnek és kaphatnak egyáltalán figyelmet az ott aktuálisan dívó kérdések vagy egyetemességre törő áttekintések nézőpontjából. Önmagában groteszk angolra ültetni a maga konkrétumaival a magyar irodalomtörténetet, nemzeti-történeti feldolgozásokat, a hazai társadalom részletgazdag szociológiai-szociálpszichológiai-néprajzi elemzését vagy a hazai jogrendszer és iskolaügy sokoldalú tanulmányozását. Mint ahogy bizony meddő ezen és más nyelvi közegünkhöz kötött stúdiumokat külföldről várni. Ezért – miközben törekednünk kell e téren is az autentikus felismerések közzétételére világnyelven – az angol publikációk számlálása torz tükröt nyújt e tudományterületek szükséges és felmutatott teljesítményéről.

És nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a hazai tudományok összessége tartozik vívmányait (nota bene a hasznosítható nemzetközi eredményeket) megosztani például a műszaki, agrár-, gazdasági alkalmazás alapvetően magyar ajkú szférájával. Az ismeretek igényes terjesztésével hozzá kell járulnia az értelmes (mondjuk úgy, értelmiségi) társadalmi diskurzushoz, amely felfrissítő tudományos világlátás nélkül kiüresedik, s így a nemzeti köztudat folklorisztikus hiedelmek gyűjteményévé válhat. Végül, de korántsem utolsósorban a magyar nyelvű szakirodalom és ismeretterjesztés nélkülözhetetlen szellemi háttere a magyar közoktatásnak (még ha bennünk is él a szándék és törekvés a kétnyelvű oktatás minél szélesebb körű meghonosítására). Ne feledjük, a pedagógusoknak folytonosan nyújtott anyanyelvű tudományos-ismeretterjesztő irodalom táplálja szellemileg a közoktatást, s így a hazai tudomány jövőjét.

*

E megfontolások alapján mit tehetünk a magyar nyelvű tudomány életre galvanizálása érdekében? Javaslatom hármas: alapvetően ki kell egészíteni a publikációk értékelő nyilvántartását, meg kell emelni a magyar tudományos könyv- és folyóiratkiadás finanszírozását, és nyelvi elvárással kellene élni a tudomány hazai intézményi adminisztrációjában.

Először is, az helyénvaló, hogy a mai nyilvántartási és értékelési rendszer (az MTMT) tovább számlálja a nemzetközi orgánumban közzétett tanulmányokat, súlyozva az idézettséggel vagy akár a megjelenési helyének határfokával. De a szakmai és tudománypolitikai autoritások súlyával ki kellene vívni, hogy párhuzamosan számba vegyék, ösztönözzék és érdeme szerint elismerjék a magyar nyelvű folyóiratcikket, tanulmányokat, s mindenekelőtt a könyvészeti kritériumoknak megfelelő monográfiákat is. (Gondoljunk bele, a hazai teljesítményeken túl mit jelentene ez a határokon túl születő magyar tárgyú, érdekű, nyelvű közlemények szempontjából is, amelyek ma csak a merő elkötelezettségből születnek és a semmibe hullanak...) Készüljön a kutatókra nézve kettős mutató, amely egyfelől a nemzetközi jelenlétet, másfelől a hazai szellemi életben való részvételt és helyet tükrözi. Nyilván nem szükséges magasiskolát nyújtani mindkettőben, a művelt szakterület igényei súlyozhatják a teljesítmény egyik vagy másik vonulatát, anélkül hogy annullálnák bármelyiket. Ez nyújthat teljes és érvényes képet az egyéni és intézményi teljesítményről, és támpontot adhat a további munka ösztönzéséhez.

Másrészt nem tartható a hazai folyóirat- és könyvkiadás jelen gyakorlata, amelyben az Akadémia és az egyetemek töredéköszegekkel támogatják a magyar kiadványokat (mondjuk humán területen az MTA tudományáganként egy-egy kötetet jelent meg évente). Továbbá az is elfogadhatatlan, hogy mára elapadtak a központi pályázati pénzforrások – mint említettem, a szakkiadók száma drámaian csökkent, ám saját forrásból sem tudják az elismerésre törekvő szerzőket könyvírásra motiválni. A ráfordítások nagyságrendi emelésére van szükség a magyar nyelvű tudományos kiadvány piac élénkítésére (analógiaként, mondjuk, nem kisebb léptékben, mint ahogy a kulturális kormányzat az éttermi cigányzene

felfutását támogatja). Különös figyelmet érdemel a közoktatás szaktankönyveinek frissessége, elérhetősége, a tudományfejlődést érzékeltető perspektívája. Ám kétség sem férhet ahhoz, hogy a felsőoktatási szakok nyomtatott és elektronikus tankönyvellátását minden területre biztosítani kell, karban kell tartani, és szerzőit megfelelőképpen kellene elismerni és dotálni.

Amit harmadrészt javaslok, az a tudományos ügyek intézményes kezelésének magyar nyelve. A doktori és nagydoktori értekezések természetes és racionális módon születhetnek idegen nyelven, de annak szimbolikus jelentősége van, hogy az eljárásmenet és annak dokumentálása magyar intézményekben magyarul folyjék, legyen szó tudományos fokozatról vagy akadémiai címről. Hasonlóképpen, a magyar állam által finanszírozott pályázatok és kutatóhelyek ügyintézése, szervezése, adminisztratív irányítása kívánatos, hogy magyar nyelvű legyen. Az is megindokolhatatlan furcsaság, hogy a kutatás hazai hálózatának (nem a nemzetközi levélpapír fejléce, de) a hivatalosan viselt megjelölése HUN-REN (egy angolból derivált nyelvi torzszülött) legyen. Ez például annak a gáttalan nemzetköziesítésnek a látványos jele, amelyben a magyar tudományosságnak higgadtan felvállalt nemzeti érdekből egyensúlyt kellene találnia.

*

Március idusán a miniszterelnök – mielőtt operetténekesek karában énekelt a Nemzeti Múzeum lépcsőjén – a Petőfi-legendát idéző köztéri beszédében meghirdette a szuverenitási kampányt Brüsszel és az unió ellenében. Ekkor mondta: „Mindent, amink van, az elődeinktől kaptunk, és vele a küldetést is, hogy fenntartsuk és továbbadjuk.” Immár e megfogalmazott nemes szándék jegyében is számonkérhető, ha a kormányzat nem szegi útját a Széchenyi és kortársai által kiküzdött magyar tudományos nyelv sorvadásának, és ezt – a tudomány hazai művelésének súlyos kárára – hovatovább veszni hagyja.
(A szerző akadémikus.)